

СИСТЕМА ВПРАВ ПРИ НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Чистякова А.Б., докт. пед. наук (Харків)

В статті розглядається система мовних і мовленнєвих вправ, послідовне виконання яких сприяє оволодінню іноземною мовою.

Ключові слова: вправа, мовні вправи, мовленнєві вправи.

В статье рассматривается система языковых и речевых упражнений, последовательное выполнение которых способствует овладению иностранным языком.

Ключевые слова: упражнение, языковые упражнения, речевые упражнения.

The system of language and speaking exercises is considered. This system allows students to develop their knowledge of the foreign language

Key words: exercise, language exercises, speaking exercises.

У методиці викладання іноземних мов система вправ достатньо опрацьована (Є.П. Шубін, В.А. Бухбиндер, Є.І. Пассов, Г.Т. Городілова, Е.А.Сосенко, З.М. Ієвлева та ін.). Спираючись на теоретичні дослідження та практичний досвід, у статті описано доцільність взаємозв'язку мовних та мовленнєвих вправ при навчанні студентів іноземної мови.

Загальновідомо, що для оволодіння будь-якою діяльністю, у тому числі й мовленнєвою, необхідні знання. На основі набутих знань формуються навички та розвиваються вміння. Експериментальні дані [1:120] свідчать, що мовленнєва діяльність іноземною мовою зумовлена знанням мовного правила та вмінням застосувати його до цієї діяльності. Реалією мови, таким чином, стає мовлення, яке реалізується за її правилами.

Знання мовного матеріалу, який підлягає подальшому тренуванню, можуть бути досягнуті завдяки різним прийомам, а саме:

1. Пояснення викладача, яке доповнено текстом підручника.
2. Різні візуальні опори: ситуативні, таблиці, схеми, малюнки. Предметно-образотворча наочність допомагає студентові порівняти різні лексико-граматичні явища та більш глибоко їх усвідомити. Таблиці використовують для узагальнення парадигматичних явищ. Схеми відображають граматичні зв'язки в реченні.
3. Контекст, спеціально підібрані приклади, система мовленнєвих зразків.
4. Спостереження граматичного явища в тексті або в спеціально підібраних реченнях. Ці завдання можуть мати різний зміст (знайти в тексті потрібну конструкцію, пояснити вживання цієї форми, відрізнити одну конструкцію від іншої та ін.).

Окрім названих прийомів, можна використовувати також правила або теоретичні коментарі [6]. Виділяють два види правил: правило-інструкція і правило-узагальнення. Правило-інструкція спонукає студента до дії і тому враховує характер мовленнєвої дії, яку він буде здійснювати. Правило-узагальнення можна використати тоді, коли студенти засвоїли окремі мовні явища та накопичили достатній матеріал, який вимагає диференціації або систематизації. Теоретичні коментарі використовуються для пояснення явищ, що відсутні в мовленнєвому досвіді студента, який вивчає нову іноземну мову.

Слід підкреслити, що пояснення викладача має бути коротким, точним, виразним, зрозумілим, бо воно виражене в тій мовній формі, яка і несе в собі інформацію про систему мови [1:147].

Як раніше було зазначено, мовленнєва дія зумовлена вмінням застосовувати мовне правило на практиці. Навички та вміння формуються у вправах. М.Р.Львов [7:217] дає наступне визначення вправ: «Вправа – це вид навчальної діяльності, яка ставить студентів перед необхідністю багаторазового та варіативного використання набутих знань у різних зв'язках та умовах». Доля вправ, які виконує студент, дуже велика: вони займають близько 80% навчального часу [7:217].

Види вправ визначаються явищем, що є предметом вивчення. При вивченні граматики та лексики виконуються мовні вправи. Їх виконання спрямовано на усвідомлення лексико-граматичних норм мови, що вивчається. Навички та вміння їхнього вживання в мовленні формуються в мовленнєвих вправах.

Мовні вправи навчають розпізнавати різні морфологічні показники (рід іменників, прикметників, вказівних та присвійних займенників, розуміння їхньої приєднано-відмінкової системи, засвоєння дієслівних форм, уживання приєднаних та ін.). Таким чином, мовні вправи, що виконуються, повинні безпосередньо та максимально переслідувати вузьку, намічену викладачем мету [4:96]. Якщо формуються, наприклад, навички вживання закінчення *-ом* в орудному відмінку групи іменників (російська мова) або дієслова *estar* (іспанська мова), то саме ці іменникові або дієслівні форми багаторазово повторюються студентами і саме на них зосереджується вся їхня увага. У контекстних добірках на закріплення матеріалу не слід використовувати мовні елементи, які ще не є сформованими у студентів.

Виконання мовних вправ здійснюється поетапно, у системі, яка відображає стадії формування навичок та вмінь. При цьому, під навичками розуміємо відпрацьовані операції, або комплекс операцій, тобто мовленнєву діяльність, що досягла вищого ступеня досконалості. Вміння – це здатність людини, яка стає реальністю внаслідок розвитку навичок та мовленнєвої практики вираження конкретних думок [3].

Перший етап – імітація мовного явища, що вивчається. На цьому етапі відбувається його проговорювання та прослуховування. Після багаторазових повторювань студент починає «подумки чути себе» та диференціювати різноманітні явища (наприклад: розпізнання дієслів *hay*, *estar* (іспанська мова), закінчення іменників у знахідному відмінку (російська мова) та ін.). Граматичні вправи пропонують відтворити їх, не змінюючи при цьому граматичні форми, що опрацьовуються.

Другий етап – відстрочене відтворення мовного явища, що вивчається. На цьому етапі формується здатність переносу матеріалу з короткочасної до довготривалої пам'яті. Основою вправ є різноманітні питання та відповіді на них. Виконання вправ може бути доповнено візуальними опорами у вигляді малюнків або абстрактно-графічних схем, які, за експериментальними даними Л.Г. Гез, удосконалюють засвоєння лексико-граматичного матеріалу (швидкість та якість) майже втричі [2].

Третій етап – затвердження мовного матеріалу. Мета цього етапу – навчити студентів мовного оформлення висловлювання. Різноманітні питання та візуальні опори підказують потрібні для відповіді форми.

Четвертий етап – генералізація мовного явища, що підлягає вивченню, у нових умовах спілкування. Студенти вживають лексику, яку вони попередньо вивчили. Вправи

(підстановчі, трансформаційні, різноманітні питання до висловлювань або ситуацій тощо) вчать уживати мовні явища в різних ситуаціях.

П'ятий етап – навчання практики вживання мовного матеріалу, який вивчають разом із попередньо вивченим. Можна використовувати вправи, які вчать студентів аргументувати, доводити, зіставляти.

Підсумком роботи з мовними вправами стає розуміння студентами закономірностей уживання граматичних форм або диференційних ознак, характерних для мовного матеріалу; практичне використання лексико-граматичного матеріалу в мовленні завдяки багаторазовому тренуванню та автоматизації вживання мовного явища в мовленні.

Лексичні вправи спрямовані на формування навичок правильного вживання лексики в усній та письмовій формах.

Як відомо, слово – це мовний знак, який вирізняється єдністю форми та змістом. Форма слова – це звукова, сприйнятна на слух, оболонка. На основі слухового сприйняття формується образ слова, що звучить. У писемному мовленні слово виступає в графічній формі, найчастіше не має повної відповідності зі звуковою. Отже, при навчанні лексики слід урахувати особливості вимови та написання лексичних одиниць, що вивчаються. Зміст слова – це його значення, у якому закріплено психологічну уяву про позначений даним словом предмет або явище дійсності.

Навчання лексики проходить низку етапів, які охоплюють декілька занять. На початковому етапі виконують вправи, що формують навички та вміння використовувати звуко-буквені відповідники. Для цього викладач розробляє тексти, які містять нову лексику. Читання подібних текстів дає можливість студентам сформувати навички вимови, допомагає визначити правила сполучення даного слова з іншими в зв'язному тексті. Наступне завдання – це навчитись співвідносити нові слова з предметами та вживати нову лексику в різних ситуаціях спілкування. З цією метою виконують наступні вправи: студенти називають предмети за допомогою візуальних опор, складають речення та відповідають на питання, доповнюють речення, розподіляють слова за тематичними групами, описують малюнки, складають розповіді з опорою на діа-, кіно-, відеофільми.

У роботі над лексикою важливе місце посідає текст. Він являє собою основу для підготовки студентів до вільного мовлення. Для закріплення лексики вирізняють три ступені роботи над текстом: проговорювання тексту без варіювання, з керуючим варіюванням та вільним варіюванням.

При проговорюванні тексту без варіювання студенти повністю дотримуються опорного тексту. Зміст та спосіб висловлювання має опору на зразок, який запропоновано викладачем.

Проговорювання з керуючим варіюванням дозволяє студентам видозмінювати матеріал опорного тексту в певних межах. Результатом роботи може стати переказ, складання діалогів за зразком зі спеціально запропонованою лексикою, питання та відповіді за текстом.

При проговорюванні з вільним варіюванням студенти можуть розширити зміст тексту з використанням реальних ситуацій спілкування. При цьому студенти добирають самостійно мовні та лексичні засоби відповідно до поставленої комунікативної мети.

У процесі навчання лексики у студентів формуються наступні лексичні знання: 1) *фонетичні*, необхідні для розвитку навичок вимови на основі слухомоторних образів лексичних одиниць; 2) *знання в галузі графіки та орфографії*, потрібні для написання слів

та їх розпізнання в тексті на основі словесних наочнографічних образів; 3) *знання в галузі граматики*, пов'язані з утворенням слівформ; 4) *знання семантики лексичних одиниць*, що вивчаються; 5) *знання, пов'язані з правилами сполучуваності даних слів в іноземній мові*.

Мовленнєві вправи передбачають створення таких умов на занятті, коли студент постійно залучений до процесу спілкування, тобто до процесу практичного користування мовою в різних видах мовленнєвої діяльності: аудіюванні, говорінні, читанні, письмі. Досягнутий запас знань з іноземної мови визначає надійність сприйняття нових мовних одиниць. При слуханні та читанні запас знань стимулює розуміння, при говорінні та письмі отримані знання сприяють формуванню та висловлюванню думок іноземною мовою. Кожен із видів мовленнєвої діяльності має свою мету для досягнення, і, таким чином, вправи готують студентів до їхнього подальшого активного використання у власній діяльності.

При навчанні аудіювання виділяють два типи вправ: підготовчі та мовленнєві. Підготовчі вправи формують навички розпізнання та усвідомлення мовних явищ, створюють слухові образи мовних знаків. На цьому етапі пропонують наступні вправи: визначити групу підмету, групу присудку; виділити в реченні предикативну пару, атрибутивні, дієслівно-об'єктні, дієслівно-адвербіальні словосполучення; скоротити речення, які прослухані, до головних членів речення; назвати сполучення слів, які виражають якість, кількість, час та ін.; визначити комунікативний тип речення. Лексичні явища опрацьовують у вправах типу: розпізнати певні слова або словосполучення серед інших слів у реченні, визначити форму слова, його граматичну категорію на основі формальних ознак або контексту, визначити значення слова за словотворчим елементом, виділити слова, які мають відношення до певного прошарку понять.

Мовленнєві аудитивні вправи спрямовані на вирішення комунікативних завдань і формують уміння зрозуміти інформацію, яка сприймається студентом на слух. При виконанні мовленнєвих вправ викладач зосереджує увагу студентів на виявленні змісту всього повідомлення або його частини. Труднощі виконання мовленнєвих аудитивних вправ можуть бути визначені мовним матеріалом, змістом, темою, композицією аудіотексту.

Навчання говоріння спирається на засвоєний студентами мовний матеріал. Говоріння передбачає розвиток умінь монологічного та діалогічного мовлення. Кожен із цих видів говоріння має тільки йому притаманні характеристики, що слід урахувати при навчанні, підбираючи адекватні вправи.

Монологічне мовлення – це вид мовлення, що передбачає звернення особи, що говорить, до одного або до групи слухачів. Однонаправленість монологічного мовлення визначає особливості його структури та змісту, у більшості випадків монолог складається з де-кількох висловлювань, тому великого значення набуває спосіб об'єднання в монологі суміжних речень. Вправи з навчання монологу поділяють на підготовчі та мовленнєві.

Підготовчі вправи навчають компонентів монологічного мовлення, а саме уміння формувати фрази та поєднувати їх між собою відповідно до логіки висловлювання. Згідно з метою навчання на цьому етапі студентам пропонують вправи на структурне дублювання, структурне варіювання, об'єднання різнотипних речень, обґрунтування своїх висловлювань та ін. При виконанні мовленнєвих вправ у студентів виникають труднощі

при реалізації смислової та мовної програм. Мовленнєві вправи містять наступні види діяльності: переказ (прочитаного та прослуханого, повний переказ, переказ основного змісту, вибіркового переказу, переказ за планом, за допомогою ключових слів); повідомлення на соціально-побутові теми (про навчання, про інтереси); опис (ситуацій, малюнків); розповідь (про себе, про те, що прочитав, з опорою на кіно- або відеофільми).

Діалог – це форма мовлення, при якій відбувається безпосередній обмін висловлюваннями між двома або декількома особами. В основі будь-якого діалогу знаходяться різні висловлювання, комбінування яких складає його сутність.

Вправи з навчання діалогу поділяють на підготовчі, мовленнєві та ситуативні. Підготовчі вправи доцільно використовувати перед виконанням певних мовних вправ, але вони мають свою специфіку. Питання, що ставлять, повинні бути комунікативно-зумовленими. Основне завдання цього етапу – навчити студентів ставити запитання різного типу та розвивати їхню готовність відповідати на них. З цією метою виконують наступні вправи: імітація реплік, повторення з наступною їх модифікацією, запам'ятовування зразків, конструювання діалогів за зразком, пошуки реплік-синонімів, конструювання реплік, зміна змісту лексики на протилежний, питання на уточнення інформації. Таким чином, підготовчі вправи навчають студентів механізму побудови діалогу.

Мовленнєві вправи з навчання діалогу здійснюються з опорою на ті навчальні мовленнєві ситуації, що створюються викладачем. Подібні вправи намічають русло, у яке слід спрямувати розмову за тими навчальними мовленнєвими ситуаціями, які готуються викладачем за допомогою візуальних опор та словесного опису.

Ситуативні вправи з навчання діалогу поділяють на 3 групи: вправи на відпрацювання формулювань та форм увічливого звертання, що започатковують контакти; інформаційно-довідкові та соціально-побутові. Вправи, які навчають налагоджувати контакти, зумовлені тим, що в реальних комунікативних ситуаціях виникає соціальний зв'язок суб'єктів мовленнєвої діяльності між собою, з одного боку, та їхній зв'язок з усім колективом, – з іншого. У зв'язку з цим складовою частиною навчання виступає оволодіння сигналами соціального спілкування, які допомагають установлювати контакти між учасниками діалогу (*¿Cómo está? ¿Qué tal?* – іспанська мова; *Привет. Прошу прощенья. Извините* та інш. – російська мова.)

Вправи для конструювання інформаційно-довідкових діалогів навчають студентів розпитувати про щось та одержувати різного роду довідки. Вправи для складання соціально-побутових діалогів навчають студентів ставити запитання на різні побутові та соціальні теми (*Где находится поликлиника? На каком этаже находится аптека? ¿Dónde está la tienda? ¿Dónde se puede comprar un periódico?*).

Уміння складати ситуативні діалоги актуальні як для іноземців, які живуть у іномовному середовищі, так і для українців, які мають можливості спілкуватися з носіями мови під час своїх поїздок за кордон.

При навчанні читання виділяють два етапи: навчання техніки читання та розуміння змісту та суті прочитаного.

Техніку читання формують у системі наступних вправ: читання графеми в різних позиціях, визначення кількості звуків та літер у слові; звуко-буквений аналіз слів; знаходження в тексті слів із певною літерою; читання слів, сприйняття яких ускладнено інтерференцією, читання слів та їхня вимова без опори на текст, читання незнайомих слів

та ін. Розширення поля читання та навички скорочитання формуються в таких вправах: читання вголос уривку тексту за певний проміжок часу; читання речень із карток, які швидко демонструють і міняють; читання речень з елементами, що поступово нарощуються. Основна мета таких вправ – це закріплення звуко-буквених зв'язків та розпізнавання зорових образів слів.

Вправи на розуміння змісту та суті прочитаного навчають знаходити в тексті структурно-семантичні зв'язки. Для досягнення цієї мети здійснюють наступну роботу: студентам пропонують визначити основні предмети, про які йде мова в тексті, встановити причинно-наслідкові відносини, визначити погляд автора на описану проблему, виявити логічну мету дії, визначити дані про діючих героїв, зіставити отриману інформацію в тексті з тією, що вже відома, оцінити головні події та факти, висловити своє ставлення до прочитаного.

Навчання письма враховує роботу над технікою письма та писемним висловлюванням думок мовою, що вивчається.

Навчання техніки письма включає вивчення графіки та правопису. Навчання графіки – це вивчення правильного зображення літер та правильного поєднання їх у слові. Тому на закріплення звуко-буквених відносин та написання окремих одиниць виконують вправи на переписування текстів. Текст, призначений для списування, повинен мати нові слова або ті, у яких найчастіше допускають помилки. Переписаний текст, звичайно, перевіряє викладач.

На цьому етапі значне місце посідає написання диктантів. Вони можуть бути словникові (складаються з окремих слів), вибіркові (студенти обирають та занотують слова за певними ознаками), короткі (пишуть текст, який складено зі знайомих слів). Навчання правопису – вміння впізнавати та знаходити загальні елементи (корені, суфікси, префікси, закінчення) при звучанні та написанні слів.

Завершальним етапом у роботі над письмом є розвиток уміння висловлювати думку в писемній формі. Найбільш розповсюдженою навчальною формою на цьому етапі є твір, який може бути у вигляді опису, розповіді, пояснення, міркування.

Взаємозв'язок мовних та мовленнєвих вправ полягає в тому, що об'єднання правил та дій у будь-якому вигляді діяльності оптимально скорочує час роботи та робить її максимально ефективною [1:137].

І на завершення слід відзначити, що такий підхід до вправ знайшов своє відображення в підручниках [9, 10, 11].

ЛІТЕРАТУРА

1. Артемов В.А. Психология обучения иностранным языкам. – М.: Просвещение, 1969. – 279 с.
2. Гез Л.Г. Роль графической опоры в усвоении языкового материала взрослыми // Теоретические и экспериментальные исследования в области обучения иноязычной речевой деятельности. – Вып. 117. – М., 1977. – С.54-61.
3. Городилова Г.Г. К вопросу об оптимальном пути развития речевых навыков и речевых умений на начальном этапе обучения // Психологические и психолингвистические проблемы владения и овладения языком. – М.: Изд-во МГУ, 1969. – С.17-26.
4. Гроховски Л. Методика обучения русскому языку. – Варшава, 1978. – 350 с.
5. Закс С. Ступени речевой практики и учет их при построении системы упражнений // Третий международный конгресс преподавателей русского языка и литературы. – Варшава, 1976. – С.58-59
6. Иевлева З.Н. Методика преподавания грамматики в практическом курсе русского языка для иностранцев. – М.: Рус. яз., 1981. – 144 с.
7. Львов М.Ф. Словарь-справочник по методике русского языка. – М.: Просвещение, 1988. – 240 с.
8. Основы методики и преподавания иностранных языков. – К.: Вища школа, 1986. – 334 с.
9. Чистякова А.Б. Учебник испанского языка / А.Б. Чистякова, А.С. Перальта, Е.Е. Ткач. – Харьков: Основа, 1999. – 216 с.
10. Чистякова А.Б. Русский язык для иностранных студентов / А.Б. Чистякова, Э.Н. Джурко, И.П. Петренко. – Харьков: Константа, 2004. – 609 с.
11. Чистякова А.Б. Українська мова для іноземців / А.Б. Чистякова, Л.І. Селіверстова, Т.М. Лагута. – Харьков: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2006. – 524 с.
12. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974. – 428 с.